

Arheološko iskopavanje lokaliteta Ilok – crkva Sv. Petra Apostola 2006. godine

Archaeological Excavation at the St Peter the Apostle Church in Ilok in 2006

Željko Tomić
Kornelija Minichreiter
Kristina Jelinčić

Primljeno/Received: 20.03.2007.
Prihvaćeno/Accepted: 02.04.2007.

Rad predstavlja sažeto izvješće o istraživanjima na lokalitetu Ilok - crkva Svetog Petra Apostola. Lokalitet se nalazi na Gornjem gradu u Iloku, u parku ispred Osnovne škole, u neposrednoj blizini crkve Sv. Ivana Kapistrana. Istražena je površina od 450 m², a otkrivena je gotička crkva, njena apsida, istočni dio sjevernog zida crkve, potpornjaci, četiri stupa koja su dijelila crkvu na tri broda, oltar, podnica od opeke gotičke crkve. Od nalaza bitno je spomenuti gotičke profilacije koje su pripadale samoj crkvi.

Ključne riječi: crkva, Ilok, gotika, Sv. Petar Apostol

Key Words: church, Ilok, Gothic architecture, St. Peter the Apostle

Stručna ekipa

U rujnu 2006. godine (13. 9. - 12. 10. 2006.) započelo se s arheološkim istraživanjem crkve Sv. Petra Apostola u Iloku. Stručnu ekipu Instituta za arheologiju činili su: voditelj istraživanja prof. dr. sc. Željko Tomić, zamjenice voditelja dr. sc. Kornelija Minichreiter i mr. sc. Kristina Jelinčić, zatim mr. sc. Mario Novak iz Odjela za arheologiju pri HAZU-u, Maja Pasarić, dipl. arheol., te studenti arheologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Anja Bertol i Denis Blažević.

Izrada nacrtne dokumentacije povjerena je "Omega engineeringu", a snimanja su za potrebe nacrtne dokumentacije obavile diplomirane arheologinje Nela Kovačević i Ivana Milat. Istraživanje se provelo u sklopu projekta Ministarstva kulture Republike Hrvatske "Istraživanje, obnova i revitalizacija kulturne baštine Ilok-Vukovar-Vučedol" prema dozvoli Ministarstva kulture (Klasa UP - I^a-612-08/06-08/1030, ur.br.: 532-04-09/1-06-04), a lokalitet se nalazi na katastarskoj čestici 89. Prije početka istraživanja na površini od 450 m² posječena su stabla kako bi se moglo pristupiti istraživanju, a za to je prethodno dobivena dozvola Ministarstva.

Povijest istraživanja¹

Godine 1951. dr. Antun Bauer (tada direktor Gipsoteke u Zagrebu) uočio je zidove u parku ispred škole u Iloku. Istraživanjem je utvrđeno kako se radi o većem objektu i da to nije objekt iz poslijeturskog razdoblja.

Drugo istraživanje obavljeno je 1957., kada se pokazalo da zidovi ispred škole pripadaju crkvi. Utvrđeno

je da je crkva duga 60 m, a široka 17,5 m. Debljina zidova je 1,5 - 2 m.

U povijesnim vrelima (pismenim i planovima grada) često se spominje župna crkva Sv. Petra u Iloku. U nekim od izvora, crkva iz Iloka greškom je povezana s biskupskom crkvom Sv. Stjepana koja se nalazila u Banoštoru. To tumačenje nastalo je početkom 17. st., kada je biskup Franjo Jany tražio od cara Leopolda rezidenciju (za vrijeme turske vladavine u Banoštoru je sve bilo uništeno).

U nekim izvorima, ova crkva se spominje kao biskupska, a u drugim izvorima biskup traži franjevačku crkvu i samostan te tvrdi da je to biskupski dvor i crkva, jer je ta crkva (franjevačka) upotrebljiva dok je crkva Sv. Petra ruševina.

Izvješće o arheološkim istraživanjima

Dana 12. rujna 2006. na površini od 500 m² posječena su stabla, na dijelu lokaliteta gdje se prema geofizikalnim istraživanjima očekivala apsida i istočni dio lađe crkve. Kvadratna mreža koja je načinjena za lokalitet (kvadranti su veličine 5x5 m) uklopljena je u veću koordinatnu mrežu kojom je obuhvaćen cijeli Gornji grad. Istražena je površina od 450 m², a otkrivena je crkva u dužini od 22,9 m (mjereno od tjemena apside) i širine 15,95 m.

Kvadranti odabrani za istraživanje, u kojima je otkrivena apsida crkve i istočni dio lađe, pokazali su veliku točnost geofizikalnih istraživanja. Otkrivena je apsida s kontraforima i oltarom, zatim sjeverni zid crkve, 4 stupa i pod crkve od opeka. Slojevi koji se nalaze iznad gotičke crkve i ukopi koji su je presjekli, a istraženi su 2006. godine, potječu iz 20. st. Otkriveno je više recentnih ukopa, ukop arheoloških istraživanja iz 20. st., ukopi različitih instalacija (rasvjeta za park, telefonska infrastruktura). Definirano je više arheoloških cjelina koje su zabilježene u dokumentaciji, fotografijama i crtežima. Ova istraživanja bila su organizirana tako da se na što

1 Zahvaljujemo Mati Batoroviću iz Muzeja grada Iloka na prikupljenoj povijesnoj građi vezanoj uz crkvu Sv. Petra apostola.

Sl. 1. Pogled s istoka na crkvu nakon istraživanja (foto: K. Jelinčić)

Fig. 1. Church after the excavation, a view from the East (photo by K. Jelinčić)

većoj površini prate isti slojevi. Na taj način, za trajanja istraživanja tijekom 2006. godine istražena je crkva do razine njezina gotičkog poda od opeka. Kada se preostali dio crkve u parku otkrije do razine poda, istražiti će se sve zabilježene arheološke cjeline kako bi se lakše pratilo stratigrafiju na cijelom terenu.

Cilj istraživanja u 2006. godini bio je otkrivanje zidova crkve i njezina poda. Taj cilj je ostvaren na površini

od 450 m². Otkriveni su zid apside, sjeverni zid crkve, pet kontrafora, četiri kamena stupa i pod crkve.

Apsida, sjeverni zid crkve i kontrafori građeni su od velikoga neobrađenoga kamena s vrlo malo lomljene opeke, a sve je vezano bijelom žbukom. Prema dosadašnjem istraživanju izgleda da su sve ove strukture građene zajedno, tj. nema vidljivih lomova i spojeva među pojedinim strukturama.

Sl. 2. Ulomak gotičke profilacije s tragovima žbuke (foto: K. Jelinčić)

Fig. 2. A segment of a Gothic stone profilation with plaster traces (photo by K. Jelinčić)

Na sjevernom zidu crkve je jedina vidljiva razlika. Istočni dio sjevernog zida (8,1x1,5 m) spojen je s apsidom (16,81 m) i kontraforima (1,79x2,84 m; 1,54x1,45 m). Zapadni dio (otkriven u dužini od 4,15 m i širine 1,7 m) građen je potpuno drukčije i to od opeka. Na njemu su opeke pravilno poslagane na vanjskom i unutrašnjem licu zida, a sredina je zapunjena s lomljenim opekama i bijelom žbukom. Prekid sjevernog zida crkve nije trenutno jasan, a također nije jasna činjenica zašto su drukčije građeni. Za razjašnjenje tih odnosa i obilježja prijeko je potrebno istražiti slojeve oko zidova kako bi se došlo do dna temelja. S južne strane zida SJ 48, unutar crkve, očuvana je zidna žbuka.

Apsida

Zid apside nalazi se u kvadrantima N 4/5, M/L 6. Radi se o zidu apside gotičke crkve. Zidan je od kamena, povezan je s kontraforima: jugoistočni kontrafor (nije u cijelosti istražen pa nemamo njegove dimenzije), sjeveroistočni kontrafor (2x1,63 m) i sjeverni kontrafor (2,13x1,4 m) koji je poligonalnog oblika. Javlja se ispod humusa. Širina zida je 1,54 m i javlja se na visini od 133,79 m. Istraživanje još nije završeno pa se nije došlo do dna temelja. Zid je istraživao 50-ih godina 20. st. i uz njega je vidljiv ukop tog istraživanja s njegove zapadne i istočne strane. Zid apside je zidan zajedno s kontraforima i sjevernim zidom crkve.

Ukop tog prethodnog istraživanja nalazi se s unutrašnje strane apside, isprekidan je i nije uvijek jednake dubine i širine. Nalazi se ispod humusa, sječe pod crkve i sloj ispod poda, a presječen je zbog recentnoga kabela za struju, postavljenog radi rasvjete parka. Ukopan je uza zid apside i uz sjeverne kontrafore apside. Taj ukop sječe nešto stariji ukop, također iz 20. st., nejasne funkcije koji je ujedno presjekao i prilično oštetao zid crkve.

Unutar apside nalazi se temelj *oltara*. Radi se o strukturi od kamena. Oltar se pojavljuje ispod humusa i sloja šute, nalazi se u kvadrantu M 4. Njegova širina (S-J) je 2,50 m i kvadratnog je oblika. Građen je od kamena, žbuke i u manjoj mjeri od lomljenih komada. Uz njega,

sa zapadne strane nalazi se nešto drukčija kamena struktura, a njihov odnos za sada nije jasan. Oltar je otkriven na visini od 133,46 m.

Unutar apside očuvan je gotički *pod crkve* od opeka. Opeke u apsidi su postavljene dijagonalno (jugozapad – sjeveroistok) na smjer pružanja crkve (zapad – istok). Podnica je u apsidi presječena s recentnim ukopima i ukopom posljednjeg istraživanja. Nalazi se u kvadrantu M 5, L 4/5/6. Javlja se na 133,57 m, dno joj je na 133,50 m. Dio nje nalazi se ispod sloja sitne šute. Opeke poda su dimenzija 30x19x6 cm; 30x18,5x6 cm. Svi dijelovi poda nisu jednako dobro očuvani, visine poda i njegovih podloga nisu svuda jednako dobro očuvani, a njihove početne visine znatno se razlikuju od potkvadranta do potkvadranta. Razina očuvanosti vjerojatno dobrim dijelom ovisi o arheološkim cjelinama koje su stratigrafski ispod poda.

Ukop za električni kabel javne rasvjete u parku postavljen je kabel i gromobran, a zatrpan je zapunom od žutog (10 YR 5/6 yellowish brown) pijeska. Nalazi se u kvadrantu N/M/L 5 i završava kod betonskog stupa – u temelju rasvjetnog tijela. Javlja se na 133,70 m, a dno je na 133,43 m. Nalazi se ispod humusa, ukopan je u zid apside, u pod, ukop prethodnoga arheološkog istraživanja iz 20. stoljeća i nalazi se oko stupa i apside.

Veći dio poda u apsidi je poremećen i uništen. Dio je stradao urušavanjem crkve, gdje se jasno vidi kako je dio stropa pao i probio pod. Na mjestu gdje pod nije očuvan nalazi se velika količina šute. To je sloj krupne šute ispod u M 5 (javlja se na 133,39 m) i u M4 (javlja se na 133,50, a dno je na 132,7 m). U toj štiti nađeno je više kamenih profilacija, opeka (svodne i druge) prapovijesne, srednjovjekovne i novovjekovne keramike. Ispod šute pojavljuju se oltar, urušenje, pod i sloj.

U svetištu su pronađeni manji kružni ukopi. Njihove zapune vrlo su slične, a ukopi su istih dimenzija. Moguće je da se radi o ukopima za drvene grede za skele korištene pri gradnji crkve.

Stupovi

Otkrivena su četiri stupa, dva čine sjeverni red stupova, a dva južni. Južni stupovi nisu otkriveni u cjelini jer se svojim južnim dijelom nalaze ispod južnog profila.

Istočni od stupova crkve paralelni su s kontraforom koji se nalazi na granici apside i broda i istočno od njih nalazi se svetište.

Podnica

Struktura od opeka položenih dijagonalno u odnosu na crkvu u dijelu apside i između prvoga i drugog reda stupova. Zapadno od drugog reda one se pružaju smjerom sjever - jug ili istok – zapad, odnosno određena površina u crkvi (oko 20 m²) ima jedan smjer pružanja opeka, a na njega se nadovezuje druga površina s drugim smjerom pružanja opeka.

Radi se o gotičkom podu crkve. Pod se javlja ispod SJ-a recentnog nasipa i humusa miješanog s nasipom od žutog lesa – najmlađi sloj, a nalazi se na podlozi od bijele nekompaktne žbuke ili na podlozi od žute gline. Nalazi se u M 5, L 4/5/6, K 4/5/6, J 3/4/5/6. Javlja se na 133,57 m, njezino dno je na 133,50 m. Opeke su dimenzija 30x19x6 cm; 30x18,5x6 cm. Iznad poda mjestimice se nalazio premaz od bijele žbuke, koji je loše ušćuvan. Svi dijelovi poda nisu jednako dobro očuvani.

Struktura od bijele žbuke. Radi se o podlozi za pod. Nalazi se iznad podloge od žute gline, a ispod opeka. Javlja se na 133,40 m, dno je na 133,38 m (L5); 133,30/133,39 u M 5. Visine početka i dna su različite, ovisno o razini očuvanosti poda.

Podloga gotičke podnice od žute gline. To je sloj limunsko-žute nabite gline s ulomcima žbuke koja se nalazi mjestimice ispod opeka, a mjestimice ispod bijele žbuke. Javlja se na 133,49 m (u kvadrantu L3), a dno je na 133,45 m. Ova podloga prostire se u cijeloj crkvi i dobro je očuvana, osim na mjestima gdje je došlo do urušenja (M4) ili gdje je presječena ukopima.

Unutar crkve, ispod razine hodne površine javljaju se druge strukture od kamena i opeke, čija funkcija zbog kraja sezone istraživanja nije razjašnjena. Te strukture uočene su na mjestima gdje su ispražnjeni recentni ukopi ili na mjestima gdje je došlo do urušenja stropa pa je na tim mjestima uništen pod.

Nalazi

Od velikog broja nalaza, prikupljenih tijekom 2006., kamena plastika je najuočljivija i vrlo važna. Pronađeni su ulomci rebara svoda crkve, ulomci prozora i dr. Svi su takvi profilirani ulomci dokumentirani, kako bi se eventualno mogao utvrditi njihov izvorni položaj.

Vrlo važan je nalaz ulomka kalupa gotičkog pećnjaka. Taj ulomak je pronađen u recentnom sloju, ali kada se uzme u obzir da iz Iloka već potječe jedan kalup za pećnjake, ovaj nalaz dobiva na još većoj važnosti i ozbiljno se postavlja pitanje radionice pećnjaka na prostoru srednjovjekovnoga grada Iloka.

Od srednjovjekovnih nalaza pronađeni su veretoni, okrugli željezni projektili, keramika, bijeli i zeleno glazirani pećnjaci, crijep i novac.

Pronađena je i veća količina nalaza iz prapovijesnoga i novovjekovnog razdoblja, te nešto manje nalaza iz antičkog razdoblja.

Od metalnih nalaza pronađene su željezne potkove

različitih dimenzija, kovani čavli, medalje, strelice, novac.

Sam pod crkve, do kojeg se 2006. godine istraživalo, nalazi se relativno plitko, a javlja se na 0,4 – 0,5 m relativne dubine. Iznad njega nalaze se recentni slojevi nasipavanja, a ukopi koji su istraženi također su recentni (riječ je o isključivo 20. st.).

Nakon završetka istraživanja teren je prekriven geotekstilom i zemljom.

Summary

In September 2006, the investigation of the medieval St. Peter the Apostle Church was initiated in Ilok, as part of the project by the Ministry of Culture of the Republic of Croatia named "The Research, Reconstruction and Revitalisation of the Cultural Heritage of Ilok-Vukovar-Vučedol". The investigation was preceded by two investigations carried out in the second half of the 20th century. In 1951, dr. Antun Bauer (at that period manager of the Gipsoteka in Zagreb) observed walls in the park in front of the Ilok school. The investigation that followed established that they were dealing with a larger object, which does not stem from the Post-Ottoman period. The second research was conducted in 1957, when the walls in front of the school were recognized as being part of a church.

The locality is situated in the east part of the old town of Ilok, in the immediate proximity of the St. John Capistran Church, in front of the present-day elementary school. The research was focused on the acquisition of the church ground plan, including its outer walls, columns and floor.

The very archaeological excavations were preceded by a geophysical research in the spring of 2006, and in accordance with significant results acquired in this research, the area, in which the find of the apse was expected, was opened up. The expected finds were immediately confirmed by the archaeological research – the apse, the altar, the buttresses as well as the north church wall, two rows of columns and the brick flooring of the church were discovered. In the layers situated above the flooring and the walls, various artefacts were found, the most significant of which are those with stone profiling, which had belonged to the very Gothic church, i.e. its vaulting and windows. The archaeological research confirmed the results of the geophysical research in detail and further research shall be based on the results gained by Geophysics.